

NOVA PISARIJA

Tradicionalist: Se ti zdi, da danes pisatelj v družbi še kaj pomeni? Atenci so zaupali Sofokleju mesto vojaškega poveljnika, ker je zmagal pri natečaju za tragedijo. Zanesljiv simptom za moralno upadanje naše tehnične civilizacije vidim tudi v tem, kako se je zmanjšala, če ne izničila družbena vloga pisatelja. Še malo, in pisatelj bo za povprečnega človeka kuriozum, ki ga niti omalovaževal ne bo. Denarna konzistenca, gležnji nogometašev, prsi Lollobrigida — to so ti kategorije našega veka.

Modernist: Saj — pisatelj propovednik napredka, moralna vest družbe, mesijanstvo, angažiranost in tako naprej. Gledanje, ki more izvirati le iz pomanjkanja vsakega zgodovinskega čuta. Saj je v istih Atenah nekdo moral odkupiti Platona, ko je stal na prodaj med sužnji na trgu. Vloga pisatelja? Od vekov ista kot danes. Jaz pravim celo: ker umetnost ni od tega sveta, ker je izven njegove ekonomike, naj se pisatelj kar lepo brez kompleksa odpove temu, da bi s svojim delom kakor koli posegal vanj.

Tradicionalist: Pisateljstva kot družbenega faktorja ne precenjujem, a tudi omalovažujem ga ne. Vztrajam pa pri tem, da je prav družbena angažiranost pisatelja eden od dokazov za njegovo veljavo. Ukoreninjenost v nekem prostoru in času — kje je bila kdaj kakšna umetnost brez tega? A mogoče se razhajava že pri tem, kako pojmujeva pravzaprav pisatelja. Zame je brez pomena tisti mannovski kompleks, ali se da pisateljstvo sploh postaviti med družbeno smiselne, zakonite in častivredne poklice. Pisatelj mi je vsaj toliko družbeno smiselni kakor na primer vojak, financer ali politik. In zato sem za angažiranost, ki se ne omejuje samo na probleme stila. Skratka, sem za pisatelja državljana, ki ni nujno, da je na primer analfabet v politiki, da je podvržen kakšni spolni inverziji, da se ne razume na bančne menice. Ali pa boš zagovarjal tip pisatelja-pregnanca iz družbe, solipsista in bohema?

Modernist: In mislim, da bi imel za tak zagovor na razpolago več gradiva kot ti. Čezmerna duhovna sila (in seveda mislim na ustvarjalce, vredne tega imena, z blagoslovom in prekletstvom umetnosti od rojstva, izven vseh konvencionalnih literarnih slav), takšna duhovna sila mora torej nujno nje-nega nosilca raznašati, ga tako ali drugače izločiti iz kroga normalnih, ga tako ali drugače družbeno, če že ne človeško onemogočiti. Mislim, da tukaj gre za psihofizični zakon, ki mu ne ubežiš. Pomisli: Prešeren, ki odviha vrv za vrati, Levstikove duševne blodnje, Kettejeva in Murnova postelja v cukrarni, vzemi v celoti življenjepis Cankarja, vzemi Kogoja...

Tradicionalist: Naj ti postrežem na primer z vestnim zdravnikom Čehovom, z oblastnim grofom Tolstojem, s šarmantnim profesorjem Carduccijem, z rezerviranim diplomatom Claudelom? Ali z našim Župančičem, ki je na primer zame večji pesnik kot nobelovec Elliot? Kaj bi s to manjvredno romantiko, s temi umetnjakarskimi pentljami, s temi vsakoletnimi razporokami, s tem ekshibicionističnim alkoholiziranjem! Imej svoje notranje strahote, svoj brezup in svojo smrt, a jih obdrži zase, v ponosni udržanosti. Prepuščaj se blaznostim vizije v notranjosti svoje sobe, a čemu bi zaradi tega nihal škandal za škandalom, čemu bi zaradi tega ne znal sprejemati z odgovornostjo družino, čemu ne bi bil človek med ljudmi. In vrv, duševne blodnje, mizerija — mar so to stvari, ki jih imajo v zakupu samo umetniki?

Modernist: Saj, razhajava se v tem, da ti daješ pisateljstvu neko moralno vezanost. Odgovornost do naroda in družbe, anticipacija neke naprednejše bodočnosti, tendenca, saj vem. Jaz pa vidim v umetnosti stvar, ki je izven dobrega in zlega, koristnega in nekoristnega, moralnega in amoralnega, skratka, izven utrjene ekonomike planeta Zemlje. In ne zdi se mi od muh, da so stavljali v zvezo z inspiracijo Muze, milost božjo in tako dalje. Inspiracija, to je videnje na neki posebni način v človeku, v katerem prevladuje liričen, to je čustven odnos do sveta. Če jemlješ umetnost tako, potem ti je vse v njej jasno. Če pa jo hočeš jemati drugače, je tako, kakor če bi se otepal z enačbo, v kateri je ena neznanka preveč. Zato pa tudi tisto nadležno onegavljenje nekaterih okrog vprašanja umetnosti, namesto da bi pošteno priznali, da jim umetnost moti njihovo omejeno sistematično harmonijo, da jim je v bistvu odveč, da ne vedo kam z njo. Ne da bi zagovarjal amoralnost pisatelja. Kdo ve, zakaj je bila zmerom vsa resnična umetnost moralna. Mislim namreč, da je v tistem videnju samem, v katerega se koncentrirala najelitnejši element človeka, najvišja moralnost. In težko, da bi bilo drugače.

Tradicionalist: Govoriva v tistem visokomernem stilu, ki se je razpasel po naših revijah, odkar so kritiki pozabili, da literatura le ni za to tukaj, da bi milostno gledali nanjo kot na gradivo, iz katerega lahko ambiciozno sestavljajo neke svoje abstraktne papirnate gradičke. Kaj bi tajil: ko sem bral Vidmarjeve Kritike, mi je imponirala bistvena ponižnost, s katero on pristopa k fenomenu lepote. No, naša proza, ta naša mila gredica, na kateri se mučiva oba, čeprav na nasprotnih okopih! Bereš kaj? Mislim, da s tem vprašanjem najlažje spraviš v zadrego našega današnjega literata.

Modernist: Namreč — ker sploh ne bere? Jaz ti priznam to brez vsakršne zadrege. Zanimivejši so mi skoraj časopisi kakor naša literatura. Menda sem po vojni prebral vsega skupaj tri knjige naše proze: prebral namreč, ne da bi se moral v to siliti, z uživajočim zanimanjem, z občutkom obogatitve. Včasih si mislim, ali ni več duha v Plečnikovih aforizmih ali v napisih na smrt obsojenih na zidovih kaznilnice v Begunjah kakor v celih skladovnicah naše tiskane proze. Ondan mi je bilo dovolj, da sem ošinil začetni stavek — ne odstavek — nekega našega kotiranega pisatelja, da mi je bilo njegovega debelega romana dovolj. Da bi zato, da se dolgočasim, še plačal? Ne, dolgočasim se lahko tudi brez knjige. Kaj vem, mislim, da je pri pisatelju važno tudi to, da ne dolgočasi. Da nimaš vse njegove igre pogruntane že vnaprej. Da vidiš zadaj tudi nekaj preproste človeške brihtnosti, nekaj psihološke prebrisanosti, nekaj osebnosti, kaj vem. Da le nimaš premočnega vtisa, da je piscu njegova pisarija harmonij z lepo vrsto durov in molov, po katerih lahko seže z nonšalanco trgovca, ki ga nobena moda ne iznenadi, ker je založen za vsak primer. Kaj bi apeliral na značajnost, resnicoljubnost, zvestobo samemu sebi. Ampak malce preprostega dostojanstva naj bi le imel po mojem umetnik. In tako ne berem, sploh ne. In sploh vse te slovenske reči, kaj bi z njimi. Razen nekaj izjem, mislim, da bi se naša današnja literatura dala spraviti v tisti Auerspergov rokav še lažje kakor pred sto leti.

Tradicionalist: Povedal ti bom odkrito: pisatelj, ki ne bere, je zame omejen. In tisti, ki otepa s Sartrom, Proustom in Joyceom, a ne bere domačega, prav tako. No, jaz skušam slediti vsemu, kar se piše slovenskega, od Ljubljane do Amerike. Pa saj je tega, namreč izvirne proze, že kvantitativno tako malo, da ti ni treba biti kakšen biblioman, da si o vsem na tekočem. In

nikar ne vlači na dan tistega Auerspergovega rokava, ker mislim, da smo dobili po vojni nekaj knjig proze, ki jih lahko mirno na polici damo k Trdini, Tavčarju, Preglju, Prežihu, če ne Cankarju. Sicer pa ne vem, če v tvoji sodbi najde sploh kaj milosti tudi naša tradicija.

Modernist: Kaj bi rekel, Slovenec se mi zdi nenadarjen za prozo, tako malo živahen, tako malo opazovalca in psihologa. Naj bomo v liriki velesila — ampak naša proza? Saj, v neki domoljubni prizanesljivosti lahko tudi imenujemo klasiko Jurčičevo krjaveljstvo, Levstikovo gorjačarstvo, Stritarjev sentimentalizem. Kje imamo pravzaprav tekst, ki bi ga lahko brez kompleksa predstavili kot slovenski roman? Pri Cankarju me odbija čustvena histerija, pri Prežihu pogrešam kulture, Pregelj mi le preveč diši po farovžu. Ne vem, če se ima moderni prozaist učiti doma kaj drugega kakor jezika.

Tradicionalist: No, zame je Levstik važnejši kot Balzac, Cankar važnejši kot Proust, Pregel važnejši kot Faulkner. Se razumeva? Gre torej za odnos do domačega, do slovenstva. Zame na primer vprašanje malega naroda ne more biti nikoli rešeno, preprosto zato, ker gre za majhen narod. Pri vseh naših velikih je bilo nekako tako, da je postala nacionalnost nekakšen atribut njihove psihe. In kjer ne vidim takšne občutljivosti, mi nekaj zasmrdi v zraku. Smrdi mi po človeški manjvrednosti, po izkoreninjenosti in degeneraciji. In obregaj se ob kogar hočeš, samo ob Cankarja ne. Včasih se mi zdi, da bi ga moral brati na kolenih. Čimbolj se staram, imam vtis biblije, ko ga berem. Saj, Trdina, Tavčar, Cankar, Prežih, Pregelj, Kocbek niso bili prevedeni v švedščino, niso o njih pisali v Parizu, niso zaplavali v veliki svet, kar je neizražena bolečina vsega tega našega modernizma. Za Slovence je še zmeraj merodajno mnenje, ki ga bo dal o kakšnem našem kulturnem pojavu kakšen z dolgočasni francoski kulturnik na prehodu skozi Ljubljano. Vidiš, pravi slovenski kompleks je prav v tem modernizmu, v tem navideznem svetovljanstvu, v tem abstraktnem psihologizmu brez vsakega proporcea z resničnostjo. In zato kar se da poceni, kakor je poceni vse, kar ni iz doživete resničnosti. Osebnost sem namreč mnenja, da je bila vsa vredna literatura zmerom realistična. Saj ne rečem, kakor je rekel kdo, da bi na primer eksistencializem ne imel na Slovenskem kaj iskati. Iskati bi imel prav toliko, kolikor nekoč moderna, ko bi bili tu talenti, ki bi bili na višini modernistov. Ampak ta omledni faulknerizem, to ponarejeno kafkjanstvo, tisti ničevi psihologizem v tisti Ljubljani, ki je menda komaj pred letom dni dobila na ulici svoj prvi semafor...

Modernist: Dobro: pa vztrajajmo pri našem milem slovenskem realizmu, v katerem se kmet na nekaj straneh nekajstokrat prav debelo odkrhne, med pohodom partizanske kolone skozi noč seveda zlokobno zaskovika skovir, pički nad zorečimi sadovnjaki z liričnimi poleti oznanjajo pomlad vsem dobrim ljudem, Micka in Tonek prideta po vseh obveznih spopadih z nekimi trebušastimi gruntarji v zadrugo. Mislim, da je že čas, da zlezemo ven iz tega našega sentimentalnega agrarizma, ki je vrh drugega tudi lažniv.

Tradicionalist: Po mojem imata kmet in delavec prav takšno pravico do literarne obdelave kot izobraženec. Tematika našega sodobnega pisanja me ne moti. Zakaj pa naj bi naš literat pustil ob strani preprostega človeka? Ker je morda manj zanimiv, manj prvinski, manj zapleten, manj inteligenčen kot izobraženec? Samo da bi morali pristopati k njemu brez tiste omejene samovšečne gotovosti, ki si domišlja, da ima opraviti z manjvrednim človeškim

likom. Zame velja, da je preprost človek lahko prav tako literarno absolutno pomemben kakor izobraženec, seveda, če ga ima v rokah pravi ustvarjalec. Poleg Ahila najdeš v Homerju tudi svinjarja Eumeja: ampak kakšen monumentalni svinjar je to! »Božanski svinjar«, kakor ga je po pravici krstil njegov avtor. Vprašanje tematike se mi torej ne zdi važno. Važen je samo odnos, s katerim pristopaš k njej. Saj je vse v tem, v odnosu. Dvajset pisateljev lahko napiše isti prizor, recimo sprehajanje ljudi po železniškem nasipu ob postanku vlaka. In vsak bo dal tja vso mero svoje zmogljivosti, da boš lahko samo iz tistega opisa spoznal njegovo oblikovno zrelost, njegovo občutljivost in izvirnost. Celo vrhunsko iluminacijo njegove metafizične dimenzije, če takšen opis bereš na primer pri Pasternaku. Hočem reči, da je roman iz izobraženskega okolja, ki ga Slovenci res pogrešamo, zame pereč samo do neke mere. Če je pisatelj res pisatelj, mi je naposled vseeno, kaj piše, ker bom imel ob kakršnikoli tematiki popolno zadoščenje, ki mi ga daje njegova umska in emocionalna sila.

Modernist: Jaz pa mislim, da bo naše pisanje še zmerom dišalo po hlevih, dokler ne prinesemo vanj novega ambienta, skladno z zgodovinsko uro, ki bije nad nami ob spremljavi sputnikov. To je ambient izobraženskih psihologij, ideološkega dialoga, geografske nevezanosti na slovensko provinco, seveda združen z novo tehnično bistroidnostjo, ki je doslej v naši prozi ni bilo. Za to pa je seveda treba kaj drugega kot nekaj virtuoznosti v podeželskem lirizmu, v ropotajoči hribovski fabulistik, v čednem zapletanju nedolžne fabule z umerjeno tragičnim zapletom na koncu. Regeneracija forme: gre samo za to, da prisluhneš temu, kar je v zraku. Zato dam mladim priznanje, ki jim gre: namreč, da čutijo, kako jim stari mehovi pokajo med rokami, medtem ko kak starejši veselo in samozavestno naliva.

Tradicionalist: Vprašanje se ne postavlja glede forme, ampak glede vsebine. Postavljati vprašanje forme pomeni, da nimaš vsebine. Če imaš vsebino, je forma tu sama od sebe, kakor ne moreš zajeti vode, ne da bi zadobila obliko prgišča ali vedra. Jaz bi raje rekel: regeneracija stila, ki ga je v današnjem slovenskem pisanju tako obupno malo. Tako da moram iti brat naše stare sedemdesetletne esejiste, če hočem čutiti, kako diši evropska slovenščina. Seveda, stil ni najmanj, to je že osebnost, z osebnostjo pa je križ. Kot vidiš, privoščil sem si circulus vitiosus: za nov stil je pač treba nove osebnosti. Torej še enkrat: samo vprašanje vsebine je. Sicer se mi zdi, da so stari mehovi kar dobri, za našo slovensko usodo še posebej. Poglej, kaj je nalil Pasternak v dobri stari meh rodnega realizma...

Alojz Rebula

STRANPOTI

Če mora proza opisovati neko pomembno dogajanje, če je torej poudarek na pomembnosti tega dogajanja in ne na dogajanju samem in če je ta pomembnost odvisna od izbire snovi, od umetnikovega odnosa do snovi in pa njegove ustvarjalne moči, potem je v sodobni slovenski prozi največ stranpoti ravno okrog te pomembnosti.

Nekateri menijo, da je umetniško dejanje že golo poročanje o nekem dogodku. Omejijo se na njegovo površino, ne izluščijo etičnega jedra in ga